

Een lied van verlangen

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Hooglied 1,1 - 2,15

2^e schriftlezing: Openbaring 22, 16-21

3^e schriftlezing: Matteüs 25, 1-13

Inleiding

Mooie woorden en mooie dingen veronderstellen elkaar. Woorden worden gekozen omdat ze mooi zijn. In het bijbelse boek Hooglied is er schoonheid omwille van de schoonheid. Een duizelingwekkende waterval van beelden is het gevolg. Beeld en geur, smaak en aanraking, gehoor, kortom zintuiglijke waarneming wordt niet gewantrouwd, maar als bron van liefde serieus genomen. Het wordt een loflied op de liefde. De beschrijving van menselijke liefde heeft lezers geraakt als tevens treffend voor de liefde van en tot God. In vijf diensten concentreren wij ons op Hooglied. Thema: Een lied van verlangen

Gemeente van Christus,

in Hooglied is er schoonheid omwille van de schoonheid. De wijze waarin dit wordt uitgewerkt is in de bijbel zeldzaam.¹ Er wordt met een duizelingwekkend aantal beelden gespeeld. Woorden worden gekozen omdat ze mooi zijn. Een waterval van beelden is het gevolg. Prachtige woorden worden aaneengesmeed tot ware klanksnoeren van metaforen. Daar ligt een wereld van schoonheid achter verborgen. Immers, mooie woorden en mooie dingen veronderstellen elkaar.²

Deze woorden vormen samen geen systeem. Steeds staan beeld en geur, smaak en aanraking centraal en stemmen worden gehoord. Maar het is geen logica. Soms is uit een reeks van mogelijke metaforen er één beeld, schijnbaar willekeurig, in de tekst terecht gekomen.³ Soms gaat het om één speciaal aspect van de beeldspraak, bijvoorbeeld kleur. De dichter kiest telkens weer op een andere wijze, een woord dat op een intrigerende manier een intrinsieke relatie heeft met het bedoelde object. Omdat dit telkens weer anders is, gaat het je op den duur duizelen. Dat is precies de bedoeling. Je verstand houdt dit niet bij. Je tuimelt van de ene beeldspraak in de andere. Zo is bijvoorbeeld het opnemen van voedsel als genot, door overheerlijke vruchten te eten, vergelijkingsmateriaal geworden voor de liefde zelf. Het heerlijk geluid van de stem van de geliefde te horen is puur genot, al hoor je misschien niet eens waar hij het over heeft. Je luistert niet. Je hoort. Je bent verliefd! Dat is de waarheid waar jij in leeft. Al het andere is daaraan ondergeschikt geworden.

En dit staat in de bijbel. Dat geeft niet zozeer te denken. Dat geeft te voelen, met je hart. Met andere woorden, zintuiglijke waarneming wordt in de liederen van het Hooglied niet gewantrouwd, maar als bron om de wereld, het belangrijkste in het leven, ja om God te leren kennen, volstrekt serieus genomen. Sterker nog, het gaat in Hooglied niet over God in de letterlijke zin, maar heel de bundel brengt de boodschap dat wie de liefde veronachtzaamt, het echte leven niet kent en dus ook de Schepper van dat leven niet, dat wil zeggen de bron. Heel anders dan in de meeste bijbelboeken, wordt hier dus niet voor de weg van de openbaringskennis, de Godsopenbaring in voorschriften of in de ethiek gekozen, maar voor de weg van de zintuiglijke liefde, ja voor de erotiek als toegang tot het goede van het leven. Maar dat is ten diepste de vervoering van de mystiek.

Het zal u niet verbazen dat dit weerstand heeft opgeroepen. Er is onbegrip geweest bij lezers en verlegenheid bij uitleggers. Dogmatisch denkende theologen hebben de letterlijke betekenis van het Hooglied al te snel achter zich gelaten en zijn vrijwel steeds op de zuiver theologische toer gegaan. Goed beschouwd mogen we ze toch wel dankbaar zijn, want als zuivere liefdespoëzie was Hooglied nooit in de bijbel opgenomen. Maar het blijft jammer dat de letterlijke betekenis van deze liefdesgedichten eeuwenlang geen rol van betekenis heeft kunnen spelen in uitleg en prediking, ja in de belevingswereld van mensen. Aan belangstelling was overigens, met name in de middeleeuwen, geen gebrek. Van alle Oudtestamentische geschriften heeft het Hooglied als het om de uitleg gaat waarschijnlijk de rijkste geschiedenis, waarschijnlijk ook de meest wisselende.⁴ Vooral in de tweede helft van de middeleeuwen zijn er talloze commentaren op Hooglied geschreven. In de 12^e eeuw verschijnen meer dan dertig verklaringen bij dit bijbelboek. In die tijd werd Hooglied gezien als spirituele bron voor nieuwe vormen van vroomheid.⁵ De Reformatie, een paar eeuwen later, kon veel minder met de liefdeslyriek van het Hooglied. Het gebrek aan systematiek en de aandacht voor de zintuiglijke liefde spoorde niet goed met de strenge dogmatiek van de hervormers.⁶ Ik weet niet wat uw ervaring is, maar ik zelf kan mij uit mijn jeugd niet veel preken over Hooglied herinneren, laat staan een serie over het hele boek. Wij mogen dan in een weer heel andere tijd

leven, met een sterke herwaardering voor de lichamelijke liefde, toch is het vandaag is het niet veel anders. In geen enkel rooster wordt Hooglied integraal behandeld. Wel wordt er in trouwdiensten vaak uit Hooglied gelezen. Maar dan eigenlijk altijd over hetzelfde, terecht beroemde stukje: 'sterk als de dood is de liefde'.⁷ Ik denk dat we juist vandaag Hooglied als een bron van Godservaring opnieuw kunnen waarderen, juist omdat het niet dogmatisch is en juist omdat de eerste context eenvoudigweg de liefde was tussen een meisje en een jongen.

Maar gaat het dan niet over Salomo? Inderdaad, koning Salomo wordt genoemd en aan hem wordt het boek traditiegetrouw toegeschreven. Maar de eventueel koninklijke status van de verliefde jongen speelt verder geen enkele rol.⁸ De meeste moderne bijbelwetenschappers houden het wat betreft het ontstaan van Hooglied op minstens een eeuw na de Babylonische Ballingschap (6^e eeuw v.Chr.), lang na de legendarische Salomo dus, die mogelijk heeft geleefd in de 10^e eeuw voor Christus. Mogelijk gaat het hier dus om een stijlfiguur, waarbij de spreekwoordelijke rijkdom van Koning Salomo, zijn weelde, zijn wijsheid en zijn onmetelijk geachte kennis der natuur de poëtische sfeer moet oproepen waarin de natuurlijke liefdeslyriek tot zijn recht komt.⁹ Ze zeggen dat de liefde blind maakt en dat verliefde mensen 'raar gaan praten'. Maar het boek Hooglied hoort vanouds thuis tussen de wijsheidsboeken van Israël. Dat is een veelbetekenende keuze. Verliefde mensen benoemen dus juist een hogere waarheid. Het perspectief van de liefde is immers de hoogste wijsheid voor de God van Israël. Juist zo gelezen is Hooglied is ook een feestrol, bestemd om te klinken bij de viering van het Joodse Pascha, als de vreugde om de uittocht uit de slavernij wordt gevierd, de opmaat tot de intocht in het beloofde land. Het volk Israël wordt tot een eenheid gesmeed met de liefdebond van de leefregels van God.

In de hoofdrol in Hooglied horen wij niet de stem van de man, maar die van de vrouw. Dat mag in de bijbel verrassend worden genoemd.¹⁰ Maar het leidt werkelijk geen twijfel. Hier is vooral een vrouw aan het woord. Door haar oren horen wij de stem van de man. In de Nieuwe Bijbel Vertaling van 2004 is door middel van de toevoeging 'Zij' en 'Hij' een rolverdeling aangebracht. Dat komt de leesbaarheid zeker ten goede, maar het is hier en daar wel een beetje willekeurig.¹¹ De stem van de vrouw in Hooglied is zelfbewust, onbevangen en warm, kwetsbaar tegelijk. Zonder gene wordt in bloemrijke beelden de liefde zelf bezongen door iemand die weet waarvan zij spreekt. Zij voelt zich waardevol en, ondanks enige aarzeling, mooi. Zij is, juist daarom in staat om liefde te schenken aan haar vriend. De beelden ontleend aan de natuur en de liefdesband die haar verbindt met haar vriend vormen één naadloos geheel. Zij is niet passief

of afwachtend. Telkens weer neemt zij het initiatief. Eigenlijk is ze niet te vergelijken met het traditionele joodse of Oosterse meisje dat zit af te wachten tot er een geschikte man voor haar gevonden wordt. Dit meisje is het die zelf begint met zoeken en zij is het die de schoonheid van de bruidegom bezingt en dat lied wordt door hem beantwoord, zodat het voor hen beiden zal uitlopen op vervulling.

Het is dus deze poëzie over de liefde tussen twee mensen, die geschikt wordt geacht om de liefde tussen God en zijn volk te beschrijven. Soms hebben de joden gedacht aan de liefde tussen de wet van God, de Tora en het volk van God. Het is tot een krachtige beeldspraak geworden noodzakelijk om de mens te hulp te komen die begint te stotteren wanneer hij probeert te spreken van God, zoals ik nu dus doe. Zo is deze liefdespoëzie in de bijbel terecht gekomen, als allegorie dus. Het is een allegorisch geheimschrift geworden bestemd voor ingewijden, ingewijden in de liefde. Zo was het voor de beroemde rabbi Akiba, die leefde eind 1^e eeuw, begin 2^e eeuw na Christus, in de tijd dat de canon van de joodse bijbel moest worden vastgesteld. Voor rabbi Akiba was Hooglied het allerheiligste boek. De vroege kerk heeft Akiba en zijn schriftgeleerde joden hierin gevolgd. Bijzonder is in deze begintijd van het christendom dat het accent in de uitleg van Hooglied vaak ligt op de individuele beleving van de gelovige met zijn of haar God.¹²

Zoals gezegd, de Reformatie was niet erg dol op Hooglied. Het moet voor die tijd veel te zweverig hebben geklonken, maar de Statenvertalers en een Nederlandse dichter als Jacobus Revius laten er geen twijfel over bestaan dat Hooglied voor hen gaat over de liefde van Jezus Christus voor de kerk, die gezien kan worden als zijn bruid. Eerlijk gezegd, zo heb ik het vroeger zelf ook nog zo geleerd. Ook in onze tijd zijn er nog voorstanders van een zuiver christelijk allegorische leeswijze. Maar dit roept bij moderne lezers ook aarzeling en vragen op. Is dit wel eerlijk? Waren de rabbi's niet eerder met hun visie op de liefde tussen God en zijn volk? Geldt trouwens voor alle religieuze bijbellezers, joden én christenen, niet dat het goed is voorop te zetten dat het hier oorspronkelijk een verzameling, niet zozeer religieuze, maar profane liefdespoëzie betreft die pas later voor gelovigen zo'n diepzinnige lading heeft gekregen als het gaat om het geloof? Met andere woorden, wie onbevangen wil lezen, denkt om te beginnen aan een meisje en een jongen en hun liefde voor elkaar. Dan gaat het boek open. Dan gaat de bijbel open.¹³

Kijk! De winter is voorbij,
voorbij zijn de regens, weggegaan.
De bloemen zijn verschenen op het veld,
nu breekt de zangtijd aan,

het koeren van de duif klinkt op het land.
De vijgenboom is al vol vruchten,
de wijnstok rankt en geurt.¹⁴

De intrede van de lente is in de vroege kerk gelezen als de komst van het christendom.¹⁵ Liever zou ik denken aan het doorbreken van het Koninkrijk van God. Het is de kunst om dit in onze kille wereld te zien. Juist in dat verband is de taal van Hooglied zo veelzeggend. Het verlangen kan niet worden gemist, voor wie op zoek is naar de geliefde. Dat geldt letterlijk voor de liefde tussen mensen. Dat geldt figuurlijk voor de liefde tot God. Wie werkelijk van God en alles waar God voor staat houdt, die wordt niet bewogen door bewijzen of gelijkhebbij, maar die geeft zichzelf uit verlangen en zonder reserve in dienst aan dat Koninkrijk. Juist zo wordt het gevonden en komt het overal waar mensen God lief hebben.

Wie op deze wijze gaat geloven, hoeft ook niet bang te zijn wanneer de kerken kleiner worden of wanneer allerlei oude zekerheden ons uit handen worden geslagen. Het verlangen van de ziel naar God is op deze manier gedacht genoeg. Het staat niet los van de aarde. Wat mensen ook beweren, onze zintuigen doen volop mee wanneer we ons Godsverlangen beleven met de mensen die ons lief zijn, als verliefdheid.

Een geliefde die achter een muur staat, wordt niet gezien, maar is wel degelijk de geliefde die met zoveel verlangen wordt gezocht. Sterker, in de mystiek is telkens weer benadrukt dat het zoeken wederzijds is. Daar mag je op vertrouwen. Niet alleen jij zoekt God. God zoekt jou en er is geen muur in staat die zoekende liefde teniet te doen. Het meisje zelf haalt de woorden aan van haar vriend die haar ziet als een duif, verscholen in een rotskloof in de bergwand, te bang om tevoorschijn te komen. Zo mogen wij in Gods beloften een uitnodiging horen om als het ware 'uit te vliegen' in de lente van het telkens weer aanbreekende Koninkrijk van God. Wij doen dat in alle kwetsbaarheid.

Een gedichtenbundel als Hooglied heeft nooit slechts één betekenis.¹⁶ De letterlijke zin put de betekenis van de woorden niet uit. Er is iets wezenlijks onder woorden gebracht dat de originele context ver te boven ging. Er is altijd spanning tussen wat een literair werk betekende bij het ontstaan en wat daarvan vandaag de betekenis is. De context van lezen vandaag is volkomen anders dan die van schrijven toen. Er zijn nieuwe lezers, met nieuwe vragen, zonder ophouden. Juist daarom kunnen wij ons laten raken, op telkens nieuwe wijze, collectief en individueel, samen als gemeente én iedere vrouw en man voor zichzelf.

Hooglied laat het ons zien. Als je geloofsleven hapert of al is uitgedoofd, als de kerk instort, als je niet meer weet wat je bij Gods liefde moet voorstellen, dan mag je kijken naar menselijke liefde, ja naar het mooie van de verliefdheid die er kan zijn tussen mensen. Die is ook niet altijd even vurig, maar wanneer ze er is of is geweest, dan heeft ze de beleving van de werkelijkheid veranderd. Bovenal hebben wij een lied van verlangen gehoord. Dat is het lied van Christus over het komende Koninkrijk van God. Daar zien de Tien Meisjes van de gelijkenis die Jezus vertelt naar uit. De verhalen van verlangen naar Gods gerechtigheid, die zorgden voor de brandstof in hun lampjes. Die verhalen zijn onmisbaar. Dat is het grote bruiloftslied, verstaanbaar voor iedereen met open ogen en open oren en met een open hart. Ondanks haar onzekerheid over haar eigen schoonheid die er ook is, zoekt het meisje de jongen zelfbewust met hartstocht. Zij gaat er op uit, ondanks haar broers. Ze neemt risico. Ze gaat de stad uit, het veld in. Ook wanneer ze hem niet meteen aantreft, houdt ze vol. Ze gaat door met zoeken, zonder ophouden. Ze vindt haar vriend bij de herders. Daar moet hij zijn. Voor christenen was het een nauwelijks verborgen hint dat het wat hen betreft moest gaan om de Goede Herder, die met hartstocht werd gezocht, juist omdat hij niet ophield zijn schapen te zoeken, over hen te waken, ja zelfs zijn leven voor hen had gegeven.¹⁷

Voor wie verlangt naar God kan het in ieder jaargetijde van het leven lente zijn. Op de laatste bladzijde van de bijbel vinden we Gods grote uitnodiging opnieuw verwoord:

De Geest en de bruid zeggen: 'Kom!'
Laat wie luistert zeggen: 'Kom!'
Laat wie dorst heeft komen;
laat wie dat wil vrij drinken
van het water dat leven geeft.¹⁸

Amen.

Uitzending en zegen

Wees ervan verzekerd gezegende mensen te zijn, want zelfs onze tekorten zullen de bron van Gods goede schepping voor ons niet kunnen afsluiten. De onmetelijke liefde van God blijft altijd toegankelijk. Dat toont ons Christus.

De genade van onze Heer Jezus Christus,
de liefde van God,
de gemeenschap van de Heilige Geest,
is met jullie allen.

Noten

¹F. Landy, 'The Song of Songs' in: Alter, R., and F. Kermode (eds.), *The Literary Guide to the Bible*, Cambridge MA 1987, 306-307.

²'A word expresses the identity of a thing not through its overt function as a sign, but through paralinguistic connotations; its constitutive sounds are the elements from which the object is fashioned. A beautiful word metaphorically suggests a beautiful thing; this is a reciprocal process, since it may also acquire beauty from its associations. A beautiful language implies a beautiful world; the latter, in turn, can be properly articulated only in a beautiful language.' *The Literary Guide*, 305-319, quote 307.

³ Bijv. Hooglied 7,7

⁴Gerleman, G., *Biblischer Kommentar Altes Testament*, XVIII, *Ruth / Das Hohelied*, Neukirchen/Vluyn 1965, 43.

⁵Hooglied wordt in de 12^e eeuw symbolisch voor de nieuwe vroomheid en het daarmee samenhangende kerkelijk zelfbewustzijn samenhangend met de vernieuwingen van de hervormingsbeweging onder Gregorius VII. Zelfs ideeën over kerkpolitiek, o.a. de historische verschijning der kerk worden aan Hooglied opgehangen.

⁶Volgens Luther was de bruid niet met de kerk, maar met de Oudtestamentische Godsstaat te identificeren. Het was dus volgens hem een loflied van Salomo op de staat Israël. In de 17^e eeuw werd Hooglied soms als een soort van Apocalyps opgevat, waarin de kerk- en kettergeschiedenis bij wijze van voorspelling verborgen lag. Gerleman, *ibidem*, 47.

⁷Hooglied 8, 6-7

⁸Gaat het echt om koning Salomo en een Sulamitisch herdersmeisje? Dat is moeilijk voorstelbaar. Toch lijkt een geleerde als F. Delitzsch deze these nog aan te hangen: 'Der König habe das einfache Landmädchen geliebt und er zu seiner Gemalin gemacht.' Gerleman, *ibidem*, 50.

⁹Cf. Matteüs 6,29; 1 Koningen 10.

¹⁰M. van Baest, 'Verlangen' in: Maas, F. (red.) *De bijbel spiritueel*, Zoetermeer/Kapellen 2004, 319-326.

¹¹Twee stemmen lijkt genoeg. De NBV heeft ook de meisjes van Jeruzalem. Soms wordt een derde 'acteur' toegevoegd: de herder, die dan als geliefde of echtgenoot van het meisje is bedoeld. In dat geval wordt 'Salomo' de schurk van het toneelstuk die het meisje van de herder wil afnemen door haar voor zich te winnen en aan zijn hof te brengen. Het meisje houdt dan aan haar oorspronkelijke geliefde vast en wordt tenslotte met hem verenigd. Ik vind dit allemaal een beetje te ver gezocht en zie het als een onnodige constructie om koning Salomo, koste wat 't kost, als authentieke stem in beeld te houden.

¹²Voor Hypolytus is het een dialoog tussen Christus en de synagoge, die tot geloof en boete wordt opgeroepen en waaruit de kerk groeit. Origenes verstaat het boek allegorisch als een drama met een bepaalde rolverdeling en regieachtige aanwijzingen: Een religieus liefdesmysterie, betreffende Christus en de kerk. Daarnaast speelt bij Origenes een mystieke, filosofisch gekleurde opvatting van het bruid zijn als een innerlijke verhouding van ziel en Woord Gods een grote rol. Voor Gregorius van Elvira is de kerk de bruid van Christus. Ambrosius van Milaan had grote invloed op de duiding van Hooglied, waarbij hij voor het eerst als de vrouw Maria ziet en de man als de ziel van de enkele mens. Ook Augustinus heeft grote betekenis als uitlegger van Hooglied. De bruid van het Hooglied wordt in de middeleeuwen met de Moeder Gods een verheven voorbeeld van maagdelijkheid. De apologeet Hieronymus breidt de Mariologische uitleg van Ambrosius uit, hij heeft als eerste de *hortus conclusus*, *fons signatus* (Hooglied 4,12) op de gewaarborgde maagdelijkheid van Maria betrokken. Hier komen we in de preek van 18 augustus op terug. Voor de Middeleeuwen worden Gregorius de Grote en Beda Venerabilis (8^e eeuw) doorslaggevend. Volgens hen gaat het in Hooglied over Christus en de kerk (c.q. de mensheid, Beda betreft het jodendom erbij). Het liefdesgesprek gaat dan om God en de enkele ziel. Gerleman, *ibidem*, 45.

¹³P.L. Wansink, 'Vier preek schetsen bij Hooglied' in: Noordeggraaf, A. (et al. red.), *Postille 2002-2003*, Zoetermeer 2002, 162-171, 163. Zie ook: Beek, M.A., *De prediking van het Oude Testament*, Prediker / Hooglied, Nijkerk 1984, 147.

¹⁴Hooglied 2, 11-13

¹⁵Bijv. door Origenes. Zie: Wansink, *ibidem*, 166.

¹⁶R.E. Murphy, 'Book of Song of Songs' in: Freedman, D.N. (ed.), *Anchor Bible Dictionary*, VI, 150-155, i.z. 153.

¹⁷Cf. Johannes 10, 1-20

¹⁸Openbaring 22,17

Figuur 1: La Primavera, Botticelli (ca. 1482), Ufficimuseum Florence